

Лисенко О. С.,

Національний університет "Острозька академія", м. Острог

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНУ, ЙОГО ДИФЕРЕНЦІЙНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ТА ВИМОГ ДО НЬОГО

Стаття присвячена висвітленню теоретичних аспектів процесів термінологізації, визначенню змісту термінологічних понять, поданню їх визначальних характеристик.

Ключові слова: термін, терміносистема, лексичне значення, макроконтекст, мікроконтекст, професійна лексика, номенклатура.

The article is dedicated to the theoretical aspects description of terminology processes, definition of terminology notions and presentation of their distinctive features.

Keywords: term, term system, lexical meaning, macrocontext, microcontext, professional vocabulary, nomenclature.

В останні десятиліття зріс інтерес лінгвістів та спеціалістів різноманітних галузей науки та техніки до проблем окремих терміносистем, що пояснюється зростаючим потоком наукової та технічної інформації, процесами інтеграції, стику наук, посиленням процесів термінотворення.

Пильну увагу лінгвістів завжди викликали номінативні процеси, що відбувалися у соціально та професійно обмежених сферах функціонування мови. Це зумовлено необхідністю вивчення способів номінації спеціальних понять, соціальною значимістю цього роду номінативних одиниць як засобу мовного представлення та кодування концептуальних знань конкретних сфер діяльності людини, а також тим, що спеціальна лексика та її осередок – термінологія є активною частиною лексики, що відображає розвиток науково-технічного процесу. Інтерес до юридичної термінології пояснюється суттєвою роллю мовних засобів в правовій діяльності. Норми права виражаються засобами мови, внаслідок чого будь-який громадянин може зіткнутися із термінологією права.

На даний момент доволі часто обговорюються проблеми термінології у зв'язку із автоматизацією інформаційних процесів, застосуванням різноманітних комп'ютерних програм для створення банків термінологічних даних, створенням автоматизованих словників. Останнє неможливо без стандартизації та уніфікації термінологічної лексики, вивчення лінгвістичних проблем термінології, виявлення особливостей термінотворення в кожній окремій галузі знання. Як зазначає Т. Кияк та О. Каменська "При нормалізації термінології лінгвістів доводиться вирішувати низки класифікаційних проблем, визначати, наприклад, кордони між термінами і загальноживаними словами, розходження між терміно-

логічними і загально мовними фразеологізмами, між термінами розглянутої галузі знання і лексичними одиницями суміжних галузей і т.п. Особливого значення набуває поділ знаків термінологічної системи на види, кожний з яких вимагає до себе особливого підходу з погляду нормалізації термінології." [8]

Говорячи про термінологію, науковці вказують на відсутність у лінгвістичній науці загальноприйнятого визначення поняття "термін". На даний момент існує велика кількість дефініцій, що пояснюється тим, що термін є об'єктом цілого ряду наук і кожна з них виділяє у ньому саме ті ознаки, які видаються найбільш суттєвими з її точки зору. Д. Ушаков визначав термін як слово, що є назвою суворо визначеного поняття чи спеціальне слово та вираз, що прийнятий для позначення чого-небудь в тій чи іншій сфері, професії. [14] На думку О. Реформатського, у подібному трактуванні поняття термінологія, номенклатура та спеціальна фразеологія об'єднуються, замість того, щоб бути диференційованими. [13] У своїй дисертації І. Гумовська, проводячи порівняльну класифікацію наявних дефініцій, підсумовує, що термін – це "слово чи словосполучення, що має спеціальне значення, виражає і формує професійне поняття, застосовується в процесі засвоєння наукових та професійних об'єктів і кореляції між ними" [3, с. 14]. О. Дуда, розглядаючи питання про співвіднесеність загальноповживаного слова та терміна, виходить з розуміння терміна "... як слова, термінологічне значення якого є основним... В ідеальному випадку терміни – це слова, смислова структура яких вичерпується значеннями, пов'язаними зі спеціальною галуззю знань..." [6]. А. Ляшук у своєму дослідженні вказує на те, що термін – "... відносно експресивно нейтральний мовний знак (слово чи словосполучення), що виконує у мовній системі особливі функції маніфестації спеціального семантичного змісту, формування поняття професійної сфери і відображення його у мові" [11]. Аналогічну думку висловлює В. Лейчик: "Термін у сучасному розумінні – це лексична одиниця певної мови для спеціальних цілей – функціональної мови, яка є різновидом будь-якої етнічної мови, що позначає загальне – абстрактне чи конкретне поняття теорії, яка описує ту чи іншу спеціальну область знань та / чи діяльності" [10]. І. Рьобрушкіна розглядає поняття термін, виходячи із його етимології: в перекладі із латинської мови "terminus" означає межа, кордон. Як стверджує науковець, "Таке зіставлення дозволяє говорити про те, що термін є щось визначене, обмежене визначенням. І тут варто сказати про відмінність термінологічного визначення як виразника наукового поняття від "словникового" визначення як виразника лексичного значення" [12]. Специфіка термінів як особливого лексичного розряду слів полягає у тому, що вони створюються у процесі виробничої та наукової діяльності, внаслідок чого вони функціонують лише серед спеціалістів, що володіють відповідними нау-

ковими та виробничими реаліями, тобто макроконтекстом. Тому на відміну від загальноновживаних слів, однозначність яких забезпечується у комунікації певною ситуацією чи лінгвістичним контекстом, однозначність терміна регламентується екстралінгвістичним макроконтекстом чи лінгвістичним мікроконтекстом.

Аналізуючи різноманіття визначень терміна, можна виявити схильність науковців до виділення у терміні функціонального та змістового аспектів, оскільки усі ці визначення співпадають у тому, що термін – це слово чи словосполучення, пов'язане із поняттям, що належить до певної галузі знань чи діяльності. Відповідно термінологія – це система взаємопов'язаних термінів, які позначають систему понять певної галузі знань.

Слід зазначити про необхідність розмежування термінів, професійної лексики та номенклатури. Термін, виконуючи номінативну функцію, також відображає зміст поняття, на протигагу номенам, функції яких аналогічні функціям власних імен. Розглядаючи питання про співвіднесеність понять термінології та номенклатури, Т. Кияк та О. Каменська вказують, що “Номен виступає як відносно довільний “ярлик” предмета, конвенційно “прикріплений” представниками відповідної галузі знання, що не претендує на розкриття або хоча б часткове відображення в його формі лексичного значення” [8].

Щодо професійної лексики, то існує думка дослідників, що професіоналізми та терміни – це клас слів та словосполучень, що збігаються. Так, у підручнику з лексикології М. Шанського відзначається, що “професіоналізми – це спеціальні поняття, продукти праці, виробничі процеси. Тому їх називають інколи спеціальними словами або спеціальними термінами” [15]. Проте цей пласт лексики, що вживається на позначення спеціальних понять лише в сфері тієї чи іншої професії, не завжди відповідає нормам літературної мови. Професіоналізми можуть виступати як неофіційні та емоційно забарвлені еквіваленти до термінів: слово *slush*, що у повсякденному мовленні називає сльоту, бруд, талий сніг, вживається канадськими юристами у Британській Колумбії на позначення дня судового засідання, де розглядаються дріб'язкові сімейні позови. У цьому контексті слово набуває чіткого іронічного звучання. Цієї є думки притримуються А. Калінін, В. Прохорова.

У лінгвістичній літературі існує традиція характеризувати природу терміна через сукупність притаманних йому ознак. Основні із цих принципів були сформульовані ще у 30-х роках ХХ століття Д. Лотте, діяльність якого була пов'язана із укладанням та стандартизацією російської наукової та технічної термінології. Він висунув та обґрунтував наступні вимоги до терміну: стислість, однозначність, мотивованість, простота, узгодження із іншими термінами у терміносистемі, тобто системність. Науковець довів, що однозначність не виникає сама по собі, а є наслід-

ком чи повинна бути наслідком роботи над терміном тих, хто створює термінологію.

У своєму дослідженні І. Гумовська зазначає, що термін повинен "1) бути однозначним. Багатозначність терміна можна виявити тоді, коли зіставляються терміни певної галузі з термінами сусідніх галузей наук. 2) не мати синонімів; 3) відображати необхідні та достатні ознаки поняття, які створюють, з одного боку, узагальнення понять, а з іншого – їхню специфіку; 4) проявляти ознаку системності" [3, с. 15]. Як видно із наведеного переліку ознак, науковець залишає у стороні стилістичну нейтральність термінології. Проте відсутність емоційно-експресивного забарвлення витікає із третьої ознаки, описаної науковцем, а саме здатності терміна чітко передавати певне наукове поняття, а не відношення до нього.

Е. Дерді услід за В. Гриньовим розмежовує властивості терміна та детально зупиняється на двох групах термінологічних вимог – форми та змісту. До першої групи вона відносить "1) *Відповідність нормам мови*, що передбачає усунення професійних жаргонізмів; 2) *Короткість терміна...* 3) *Дериваційна здатність терміна...* 4) *Інваріативність...* 5) *Вмотивованість терміна...*" [5, с. 23]. У другій групі вимог до терміна Е. Дерді виділяє відсутність суперечності між лексичним та термінологічним значеннями. При цьому науковець наголошує на характеристиках терміна як на тенденціях, що можуть реалізуватися в залежності від ситуації більшою чи меншою мірою, оскільки вони не є догматичними.

У межах лексичної системи мови терміни проявляють ті ж якості, що й інші слова, тобто їм властиві такі явища, як антонімія, ідіоматика. Один і той самий термін може входити до різних терміносистем однієї мови, що спричиняє міжнаукову термінологічну омонімію, наприклад термін *reduction* зустрічається у юриспруденції, фонетиці та філософії.

В контексті явища термінологічної омонімії важливим є питання контексту. Традиційно термінологи вважають, що термін не залежить від мовного середовища, у якому він перебуває. Принцип незалежності від контексту позначає вимогу, щоб термін завжди однаково розумівся представниками однієї професії. Тоді його однозначне трактування буде здійснюватися не через лексико-семантичну систему мови, а через систему наукових понять. О. Реформатський вважав, що термін "контекст" не потрібен, оскільки він зв'язаний із термінологічним полем, яке заміняє собою контекст. Такі твердження вірні для ідеального терміна, проте для розуміння значення полісемантичних термінів та явища омонімії потрібен нейтралізуючий контекст, у якому б реалізувалося одне із значень терміна.

Називаючи системність однією із основних ознак терміну, науковці розходяться у думках, розуміючи під цією рисою класифікаційну сутність (П. Даниленко), як словотвірну системність (О. Реформатський),

подвійну – термін як елемент терміносистеми, з однієї сторони, та як одиниця мовної системи, з іншої (Р. Будагов). У даному дослідженні системність розуміється як системні відносини термінів в межах термінології окремої галузі знань. Одним із суттєвих лінгвістичних джерел системності в термінологічній сфері виступає системність морфології та словотвору. У переважній більшості терміни формуються на основі мовних засобів, проте існуючі моделі та способи словотвору перетворюються у певну словотвірну підсистему фахової мови, підпорядковуючись вимогам та функціям цієї окремо взятої підмови.

Щоб вірно побудувати новий термін, слід визначити його обґрунтованість. Для цього дослідник повинен чітко уявити зміст самого поняття, наукову ідею, для якої воно необхідно, його місце серед інших у системі. Останнє важливо, оскільки чітка класифікаційна схема дозволяє відрізнити суттєві ознаки від випадкових, тобто визначити основні ознаки, що пов'язують це поняття з іншими поняттями цього ж класу, та ознаки, що його відрізняють. Вагому роль у цьому процесі відіграє вмотивованість терміна, під якою розуміється співвіднесеність терміна з іншими термінами той ж системи чи загальнонавжіваними словами. Ця внутрішня форма визначається у співвіднесенні із розповсюдженими у даній терміносистемі морфемами і з лексику мови взагалі.

Виділяють дві основні точки зору на функції терміна: номінативну (Г. Винокур) та дефінітивну, тобто наявність у терміна чіткого і суворого визначення (О. Реформатський, В. Виноградов). Деякі з вчених не відокремлюють дві вищезгаданих функції, обґрутовуючи їх взаємопов'язаність (К. Левківська). Дослідники повністю відкидають стилістичні функції терміну (В. Лейчик, І. Квітко) або допускають їх обмежене використання (В. Даниленко). Як зазначає О. Галич, “Емоційно-експресивний ефект від введення до тексту твору термінологічних слів найчастіше пов'язаний з більшою або меншою екзотичністю їхнього звучання для вуха пересічного читача або з контрастом, який виникає між ними та узвичаєними словами, що їх оточують” [2].

Література:

1. Виноградов В. В. Русский язык. – М., 1947. – С. 29.
2. Галич Олександр. Теорія літератури: Підручник / Галич Олександр, Назарець Віталій, Васильєв Євген; за наук. ред. Олександра Галича. – К.: Либідь, 2001. – С. 204.
3. Гумовська І. М. Англійська юридична термінологія в економічних текстах: генезис, дериваційні та семантико-функціональні аспекти: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.04 / Гумовська Ірина Миколаївна. – Л., 2000. – 186 с.
4. Даниленко В. П. Лексико-семантическая и грамматическая особенности

слов-терминов / Исследования по русской терминологии. – М.: Наука, 1971. – С. 78-90.

5. Дерді Е. Т. Словотвірні та структурно-семантичні характеристики англійських юридичних термінів: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.04 / Дерді Емма Тіберіївна. – К., 2003. – С. 284.

6. Дуда О. І. Процеси термінологізації в сучасній англійській мові (на матеріалі літератури з кредитно-банківської справи): дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.04 / Дуда Олександра Ігорівна. – К., 2001. – С. 13.

7. Квитко І. С. Термин в научном документе. – Львов: Вища школа, 1976. – 127 с.

8. Кияк Т. Р., Каменська О. І. Семантичні аспекти нормалізації термінологічних одиниць [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://eprints.zu.edu.ua/2493/>

9. Левковская К. А. Теория слова, принципы ее построения, аспекты изучения лексического материала. – М.: Высшая школа, 1962. – 296 с.

10. Лейчик В. М. Культура термина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://library.krasu.ru/ft/ft_articles/0113944.pdf

11. Ляшук А. М. Семантична структура юридичних термінів української та англійської мов: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.17 / Ляшук Анна Миколаївна. – К., 2007. – С. 8.

12. Рёбрушка И. А. О термине "термин" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://www.ksu.ru/f10/publications/2004/articles_1_1.php?id=3&num=34000000

13. Реформатский А. А. Введение в языковедение. – М.: Просвещение, 1967. – 161 с.

14. Толковый словарь русского языка: в 4-х томах / [ред. Д. Ушаков]. – М., Гос. ин-т "Сов. энцикл."; ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1935 – 1940. Т. 4. – 1940 – С. 689.

15. Шанський М. Н. Лексика современного русского языка. – М., 1972. – С. 124.